

В. У. ПРАКОНІНА

ВАРЫЯНТНАСЦЬ У БЕЛАРУСКАЙ ЭКАНАМІЧНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ

Мова ўяўляе дынамічную сістэму, якая пастаянна развіваецца. Адным з праяўленняў моўнай зменлівасці з'яўляецца варыянтнасць, якая ўзнікае па прычыне збыткоўнасці моўнай формы [12]. Як адзначаюць даследчыкі, «менавіта ў межах варыянтнага поля адбываліся найважнейшыя працэсы, звязаныя з пачатковым перыядам станаўлення і развіцця новай беларускай літаратурнай мовы, з выпрацоўкай функцыянальных стыляў і нацыянальных нормаў» [22, с. 3]. Аднак для функцыянавання і развіцця мовы істотным з'яўляецца як захаванне існуючай моўнай сістэмы, так і ўдасканаленне яе: «з аднаго боку, — імкненне да сістэмы і стандартнасці сродкаў мовы, з другога, — іх варыятыўнасць з'яўляюцца дынамічнымі патэнцыяламі мовы» [9, с. 13]. У якасці варыянтаў слоў разумеюць «відазмяненні слова з фанетычнага і марфалагічнага боку, якія не маюць семантычных адрозненняў, поўнасю супадаюць у значэнні» [24, с. 12].

Тэрміналагічныя варыянты — гэта «разнавіднасці тэрміна, якія адрозніваюцца паміж сабой фанетычнымі і словаўтваральнымі элементамі ці сродкамі выражэння граматычных значэнняў, але не маюць ніякіх семантычных адценняў і поўнасю супадаюць у сваім значэнні» [14, с. 34]. У адрозненне ад моўнай варыянтнасці — з'явы тыпалагічнай, тэрміналагічная варыянтнасць ахоплівае тэрміны пэўнай галіны ведаў. У беларускай эканамічнай тэрміналогіі вылучаюцца **фанетычныя, арфаграфічныя, сінтаксічныя і словаўтваральныя** варыянты тэрмінаў.

Актуальнасць даследавання варыянтнасці ў беларускай эканамічнай тэрміналогіі абумоўлена тым, што яе выяўленне паспрые сістэматызацыі і ўпарадкаванню беларускай эканамічнай тэрміналогіі, дапаможа акрэсліць тэндэнцыі яе развіцця.

Мэта даследавання — прасачыць, у якой ступені варыянтнасць характэрна беларускай эканамічнай тэрміналогіі, вылучыць асноўныя тыпы варыянтаў, прааналізаваць прычыны іх узнікнення.

З аднаго боку, варыянтнасць у тэрміналогіі — з'ява непажаданая, паколькі яна парушае адно з асноўных патрабаванняў да тэрміна — адсутнасць сінонімаў, дублетаў і варыянтаў, аднак, з другога боку, варыянтнасць — заканамерная з'ява, якая ўзнікае на этапе фарміравання тэрмінасістэм.

Даследчыкі па-рознаму ацэньваюць варыянтнасць у мове і ў тэрміналогіі. Так, І. Р. Шкраба даследуе моўную варыянтнасць як заканамерную з'яву дынамічнага развіцця мовы, а таксама лічыць, што варыянты павінны больш паслядоўна адлюстроўвацца ў тлумачальных слоўніках [32]. К. С. Гар-

бачэвіч не выступае за пазбаўленне ад варыянтаў у мове, аднак сцвярджае, што «наспела настойлівая неабходнасць абгульнення вопыту практычнай нармалізатарскай дзейнасці і аб'ектыўна-гістарычнага даследавання з'явы варыянтнасці, якая па сутнасці і стварае вострую праблему моўнай нормы» [12, с. 3].

Д. В. Дзятко [5], Н. В. Лаўрыновіч [17] лічаць узнікненне варыянтаў разбуральным працэсам для тэрміналагічнай сістэмы, з гэтай прычыны тэрміналагічная варыянтнасць павінна быць абмежавана. Праблеме ўпарадкавання варыянтаў у тэрміналогіі прысвечаны даследаванні Л. А. Антанюк, В. П. Краснея і інш.

Як адзначае Л. А. Антанюк, «пры ўпарадкаванні беларускай навуковай тэрміналогіі неабходна абавірацца на некаторыя агульныя прынцыпы, выпрацаваныя тэрміналагічнай тэорыяй» [1, с. 157].

Пытаннем варыянтнасці ў мовазнаўстве займаліся В. С. Ахманава, Ф. П. Філін, К. С. Гарбачэвіч, А. Л. Воранаў, І. Р. Шкраба, Л. А. Антанюк, В. П. Красней, А. А. Лукашанец, В. В. Радзюк, Н. В. Лаўрыновіч і інш.

Аналіз фактычнага матэрыялу (6294 адзінкі) паказаў, што варыянтнасць у складзе беларускіх эканамічных тэрмінаў складае 9 % (535 адзінак). Сярод варыянтаў рознага тыпу найбольшы колькасны склад маюць **словаўтваральныя** варыянты (64 %, 342 адзінкі), 15 % (80 адзінак) і 12 % (64 адзінкі) адносяцца да **фанетычных** і **сінтаксічных** варыянтаў адпаведна, **арфаграфічная** варыянтнасць складае 9 % (49 адзінак).

Словаўтваральныя варыянты «ўключаюць у сябе тоесныя тэрміналагічныя найменні з афіксальнымі адрозненнямі» [23, с. 43], напр.: *фірменны* — *фірмавы* [15, с. 79], *уступны ўзнос* — *унёсак* [3, с. 25], *групаванне* — *групоўка дакументаў* [15, с. 15], *асяроддзе* — *асяродак* [26, с. 176]. Як адзначае А. І. Уласевіч, «характэрным для беларускай мовы 90-х гадоў XX ст. з'яўляецца працэс, пры якім адбываецца замена лексем, агульных з рускай мовай, наватворамі, запазычаннямі з польскай ці ўкраінскай моў, устарэлымі словамі або дыялектызмамі» [28, с. 17]. Такім чынам, асноўнымі прычынамі ўзнікнення словаўтваральнай варыянтнасці з'яўляюцца як кантактаванне роднасных моў, пранікненне ў літаратурную мову сродкаў жывой народнай мовы, так і канкурэнцыя традыцыйных і новых сродкаў выражэння.

Фанетычныя варыянты — тэрмінаадзінкі, якія ўяўляюць «відазмяненне гукавой абалонкі слова без страты ім яго тоеснасці» [4, с. 195], напр.: *пэнсія* [7, с. 65] — *пенсія* [15, с. 51], *субсыдыя* [7, с. 68] — *субсідыя* [15, с. 69].

Тэрміны, якія абазначаюць адно і тое ж паняцце і адрозніваюцца ў напісанні арфаграм, адносяцца да **арфаграфічных** варыянтаў, параўн.: *спагнаньне* [16, с. 506] — *спагнанне* [30, с. 616], *фоліё* [7, с. 70] — *фолію* [11, с. 129], *эксплёатацыя* [19, с. 199] — *эксплуатацыя* [27, с. 102]. Наяўнасць

у беларускай эканамічнай тэрміналогіі фанетычных і арфаграфічных варыянтаў абумоўлена гісторыяй развіцця беларускай літаратурнай мовы. У першай палове XX ст. праводзілася спроба ўнармавання беларускай тэрміналогіі. У гэты перыяд «узнікла неабходнасць у намінацыі раней неабзначаных шматлікіх паняццяў і рэалій, у стварэнні навуковай тэрміналогіі і аднаўленні фактычна страчанага за гады заняпаду беларускай мовы пласта абстрактнай лексікі» [10, с. 69]. Тэрміны ствараліся як за кошт уласных моўных сродкаў, так і запазычваліся ў першую чаргу з польскай, рускай, украінскай моў, паколькі моўныя кантакты былі наладжаны з суседнімі краінамі. Дадзеныя прычыны абумовілі ўзнікненне ў беларускай эканамічнай тэрміналогіі ў першую чаргу фанетычных і арфаграфічных варыянтаў.

Арфаграфічныя варыянты ў беларускай эканамічнай тэрміналогіі ўзнікаюць таксама ў сувязі з выкарыстаннем розных арфаграфічных сістэм, мяжой паміж якімі стала рэформа правапісу 1933 г., а таксама разыходжаннямі паміж старой і новай рэдакцыяй «Правілаў беларускай арфаграфіі».

Сінтаксічныя варыянты заснаваны на несупадзенні ў межах структуры тэрміналагічнага словазлучэння, напр.: *сегмент рыначны* [3, с. 104] — *сегмент рынку* [21, с. 304], *сродкі абарачэння* [15, с. 67] — *сродкі абаротныя* [3, с. 108], *удзел у прыбытках* [15, с. 78] — *удзел у прыбытку* [3, с. 116]. Асноўнай прычынай сінтаксічнага вар'іравання з'яўляюцца прынцыпы рэдагавання тэрмінаў у слоўніках: так, пры складанні слоўніка спецыялісты выбіраюць тую або іншую структуру тэрміналагічнага словазлучэння.

Сярод варыянтаў рознага тыпу найбольшы колькасны склад маюць словаўтваральныя варыянты, якія ўзнікалі на падставе імкнення да ўтварэння эканамічных тэрмінаў за кошт беларускіх уласнамоўных сродкаў, а не памарфемнага калькавання тэрмінаў з рускай мовы. Разыходжанні ў плане гукавой тоеснасці, а таксама ў структуры тэрміналагічных словазлучэнняў абумовілі выкарыстанне ў беларускай эканамічнай тэрмінасістэме фанетычных і сінтаксічных варыянтаў. Узнікненне арфаграфічных варыянтаў звязана з тым, што на працягу ўкладання крыніц фактычнага матэрыялу правілы беларускай арфаграфіі змяняліся. Варыянтнасць адлюстроўвае дынаміку развіцця беларускай эканамічнай тэрмінасістэмы.

Такім чынам, варыянтнасць характэрна для беларускай эканамічнай тэрміналогіі (9 %), паколькі дадзеная галіна пастаянна папаўняецца новымі тэрмінамі. Асноўнымі тыпамі варыянтаў з'яўляюцца **фанетычныя, арфаграфічныя, сінтаксічныя і словаўтваральныя**. Узнікненне тэрмінаў-варыянтаў у спецыяльнай лексіцы эканомікі абумоўлена гісторыяй развіцця беларускай літаратурнай мовы, кантактамі з суседнімі краінамі, а таксама інтралінгвістычнымі фактарамі — пранікненнем дыялектаў, неалагізмаў, устарэлых слоў і інш. Варыянтнасць у тэрміналогіі ацэньваецца хутчэй як з'ява непажаданая, з мэтай пазбаўлення варыянтаў даследчыкі прапаноўва-

юць аналізаваць сучасныя фанетычныя, арфаграфічныя, сінтаксічныя і словаўтваральныя нормы і адпаведнасць ім тэрмінаў-варыянтаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Антанюк Л. А. Беларуская мова прафесійная лексіка: курс лекцый. — Мінск, 2005.
2. Агароднікава С. В., Бажкова М. І., Навасельцава І. І. Беларуская мова: зб. практыкаванняў для студэнтаў экан. ВНУ. — Мінск, 1999.
3. Акуленка А. А. Руска-беларускі слоўнік эканамічных тэрмінаў. — Мінск, 2011.
4. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии. — Москва, 2009.
5. Беларуская мова. Прафесійная лексіка для педагогаў: вучэбны дапаможнік / пад рэд. Д. В. Дзятко. — Мінск, 2012.
6. Беларуская мова (прафесійная лексіка): зб. тэкстаў для пер. і пераказу / аўт.-склад. В. М. Дубаўцова. — Гомель, 2002.
7. Беларуская навуковая тэрміналогія. — Вып. 17: Слоўнік бухгалтарскай тэрміналогіі: праект. — Менск, 1928.
8. Внешнеэкономическая деятельность: словарь-справочник / под общ. ред. С. Ю. Кричевского. — Минск, 1992.
9. Воронов А. Л. Варианты слов в немецком языке. — Горький, 1973.
10. Гапоненка І. А. Лексіка беларускай літаратурнай мовы XIX — пачатку XX ст.: асаблівасці станаўлення і развіцця. — Мінск, 2012.
11. Гассиева И. И., Молочко Н. В. Словарь-минимум экономических терминов: в 2 ч. — Минск, 1995. — Ч. 2.: Л—Я. — 1995.
12. Горбачевич К. С. Вариантность слова и языковая норма. — Л., 1978.
13. Дубичинский В. В. Теоретическая и практическая лексикография. — Вена-Харьков, 1998.
14. Красней В. П. Некаторыя асаблівасці беларускай навуковай тэрміналогіі Нашаніўскага перыяду і 20-ых гадоў // Веснік БДУ. — Серыя 4: Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. — 1994. — № 2. — С. 30–35.
15. Краткий русско-белорусский словарь экономических и бухгалтерских терминов / под ред. О. П. Зенькович. — Минск, 1994.
16. Ланідус І. Палітычная эканомія ў сувязі з тэорыяй савецкай гаспадаркі. — Мінск, 1931.
17. Лаўрыновіч Н. В. Лексіка-семантычная арганізацыя і структурна-дэрывацыйная тыпалогія сучаснай беларускай заалагічнай тэрміналогіі: дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01. — Мінск, 2012.
18. Лейчик В. М. Лексикографическая терминологическая деятельность // Терминология библиотечного дела. — Москва, 1975. — С. 6–15.
19. Любімаў Л. Палітычная эканомія (пачатковы курс). — Менск, 1925.
20. Марозава А. А. Дэархаізацыя як крыніца лексічнай варыянтнасці ў сучаснай беларускай мове // Беларуская лінгвістыка. — Вып. 66. — Мінск, 2011. — С. 86–100.
21. Мишкевич М. В., Василевская Л. И., Ермаков В. Н., Плотницкий М. И. Словарь-справочник по современной экономике: на пяти языках / под общ. ред. М. И. Плотницкого, М. В. Мишкевича. — Минск, 1996.
22. Мова «Нашай Нівы» (1906–1915) / В. П. Лемцюгова і інш. — Мінск, 2005.
23. Радзюк В. В. Дублетнасць, сінанімічнасць і варыянтнасць беларускай граматычнай тэрміналогіі (1917–1926 гады) // Ученые записки УО «ВГУ им. П. М. Машерова»: сб. науч. трудов. — Витебск, 2010. — С. 42–46.

24. *Рогожникова Р. П.* Варианты слов в русском языке. — Москва, 1966.
25. Слоўнік па эканоміцы: праект для абмеркавання. — Мінск, 1967.
26. *Старавойтава Н. П.* Беларуская мова: гісторыя і сучаснасць: вучэбна-метадычны дапаможнік для нефілалагічных спецыяльнасцяў. — Мінск, 2006.
27. Тлумачальны слоўнік гандлёвых тэрмінаў / пад агул. рэд. Р. П. Валевіч. — Мінск, 1995. — Ч. 1.: А–К. — 1995.
28. *Уласевіч В. І.* Лексічныя працэсы ў беларускай мове 90-х гадоў XX ст.: аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01. — Мінск, 2002.
29. *Шаршнёў А. В.* Беларуская мова. Прафесійная лексіка. — Мінск, 2010.
30. *Шаўлюкоў А. П.* Бухгалтарскі ўлік на вытворчых прадпрыемствах. — Гомель, 1998.
31. *Шаўлюкоў А. П.* Рахункаводства ва ўзноймных будаўнічых арганізацыях спажывецкай кааперацыі. — Гомель, 1994.
32. *Шкраба І. Р.* Варыянтнасць у сучаснай беларускай мове: Структур.-грамат. і функцыян.-дынам. аспекты. — Мінск, 2004.